

GELENEK, AKTARMA, DÖNÜŞÜM VE KÜLTÜR ENDÜSTRİSİ BAĞLAMINDA NAZAR VE NAZAR BONCUĞU

Evil Eye And The Evil Eye Bead In The Context Of Tradition, Transmisson, Transformation And Culture Industry

Prof. Dr. Metin EKİCİ*
Yrd. Doç. Dr. Pınar FEDAKÂR**

ÖZ

Somut olmayan kültürel miras (SOKÜM)'ün korunmasında nesne merkezli bir bakış açısı yerine, kültürel üretim sürecinin gerçekleşmesinde rol oynayan geleneğe önem verilmiştir. Bir somut olmayan kültürel miras unsuru olarak nazar boncuğu, kökleri şamanizme uzanan nazarla ilgili inanç, uygulama ve sözlü kültür unsurlarının özelleştiği bir nesnedir. Bu inanç ve uygulamalara bağlı olarak özel bir kullanım alanına da sahiptir. Nazar boncuğu, kendine ait şekli, rengi ve yapısı ve ustadan çırağa aktarılan üretim tekniği bakımından da bir geleneğe sahiptir. Nazarla ilgili inançlar ve üretimle ilgili gelenekler çerçevesinde ele alınan nazar boncuğu, bugün geleneksel şekilde üretilmekte, aktarılmakta ve yaşatılmaktadır. Yaşayan İnsan Hazinesi (YİH) seçilen nazar boncuğu ustası Mahmut Sür; nazar boncuğu üretimindeki geleneksel yapıyı koruyarak; teknik, şekil ve renk bakımından nazar boncuğunu, temsil ve sunum bakımından da boncuk ocağını güncellemiş bir ustadır. Mahmut Sür, nazar boncuğunun şekli, rengi ve sunumunda yaptığı güncellemelerle kültür endüstrisi noktasında nazar boncuğuna yeni kullanım alanları oluşturmuş bir ustadır. Bu ustanın etkisiyle bugün uluslararası alanda Türkiye'yi temsil eden bir sembol olan nazar boncuğu, inanç merkezli kullanım alanı yanında kültür endüstrisinin pek çok alanında talep edilen bir nesne hâline gelmiştir. Bu makalede nazar boncuğu gelenek, aktarma, dönüşüm ve kültür endüstrisi kavramları çerçevesinde, Yaşayan İnsan Hazinesi seçilen nazar boncuğu ustası Mahmut Sür ve üretimi örneğinde geleneğin güncellenmesi tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Nazar, nazar boncuğu, somut olmayan kültürel miras, yaşayan insan hazinesi Mahmut Sür, kültür endüstrisi.

ABSTRACT

In the safeguarding of intangible cultural heritage, instead of an object centered view point, tradition which contributes to the realization of process of cultural production is respected. As an element of intangible cultural heritage, the evil eye bead is an object in which beliefs, practices and elements of oral culture whose origins go back to shamanism acquire a character of their own. It has a special area of application depending upon these beliefs and practices. Evil eye bead also comes with a tradition in respect to its unique shape, color, structure and production technique which is transmitted from the master to the apprentice. The evil eye bead handled within the scope of the beliefs concerning the evil eye and traditions related to production is traditionally generated, transmitted and perpetuated today. Mahmut Sür listed as Living Human Treasure (LHT) is an evil eye bead master who updated the evil eye bead with regard to its form and color; and also the bead furnace in terms of representation and presentation by protecting the traditional structure of evil eye bead production. Mahmut Sür is a master who has created new areas of application for the evil eye bead with respect to culture industry through the updates he has made in the shape, color and presentation of the evil eye bead. Evil eye bead which is a symbol representing Turkey in the international milieu today via the impact of this master, has become an object that is demanded in many different fields of culture industry in addition to its belief based area of application. In this article, update of tradition is discussed through the example of evil eye bead master Mahmut Sür who is listed as Living Human Treasure and his production, within the frame of the concepts of evil eye bead tradition, transmission, transformation and culture industry.

Key Words

Evil eye, evil eye bead, intangible cultural heritage, living human treasure, Mahmut Sür, culture industry.

* Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. mekici@yahoo.com

** Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. pdonmez41@hotmail.com

Giriş

Nazar boncuğu; göz şeklindeki mavi bir cam boncuktur. Bu nedenle “göz boncuğu” da denir. Nazar veya göz değmesine karşı koruyucu olarak kullanılır. Nazar boncuğu; nazarla ilgili inançlar, uygulamalar ve sözlü kültür ürünleriyle doğrudan ilişkilidir. Bunun yanında, nazar boncuğunun yapımı da usta-çırak ilişkisi ile aktarılan bir gelenektir. Bu nedenle nazar boncuğu; nazarla ve boncuğun üretim süreciyle ilgili geleneklerle örülmüş bir somut olmayan kültürel miras unsurudur.

“Somut Olmayan Kültürel Miras (SOKÜM)” terimi, UNESCO sözleşme metni Genel Hükümler-Madde 2’de; “toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, araçlar, gereçler ve kültürel mekânlar anlamına gelir” şeklinde tanımlanmaktadır (Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi 2005: 164). Bu nedenle somut olmayan kültürel mirasın korunmasında nesne merkezli bir bakış açısı yerine, bu kültürel üretim sürecinin gerçekleşmesinde rol oynayan geleneğe önem verilmiştir. Burada geleneğin; taşıyıcı, üretici ve usta kavramlarıyla nesneyi üreten ve bu nesneyi çeşitli alanlarda kullananlardan oluştuğunu belirtelim.

Bu sözleşme çerçevesinde somut olmayan kültürel mirasın sürdürülebilirliğini sağlamanın en etkili yollarından birinin “mirasın profesyonel taşıyıcıları”nın başka bir ifadeyle “ustalar”ın bilgi ve yeteneklerinin artırılması ve kültürel mirası genç kuşaklara aktarmalarının sağlanması

olduğu belirtilmiştir. “Somut olmayan kültürel mirasın spesifik elemanlarını yeniden yaratmak veya yorumlamak açısından gerekli bilgi ve becerileri yüksek düzeyde sahip kişilerdir” şeklinde tanımlanan “Yaşayan İnsan Hazinesi”nin bir program çerçevesinde belirlenmesi de bu bakış açıyla ortaya çıkmıştır (Oğuz 2009:34-35). Yaşayan İnsan Hazinesinin Türkiye’deki uygulama programına bağlı olarak hazırlanan “Yaşayan İnsan Hazinesi Türkiye Ulusal Envanteri”ne 2008-2010 yılları arasında yirmi usta kaydedilmiştir (Kasapoğlu Akyol 2013: 87). Bu ustalardan biri de 2012 yılında “Yaşayan İnsan Hazinesi” seçilen nazar boncuğu ustası Mahmur Sür’dür. Nazar boncuğu ustası Mahmut Sür’ün “Yaşayan İnsan Hazinesi” seçilmesiyle korunması amaçlanan nazar boncuğu; geleneksel yöntemlerle aktarılan bir cam ustalığının eseridir ve kendine özgü formu bakımından da Türkiye ile sembolik olarak bütünleşmiştir.

Bu makalede nazar boncuğu; nazarla ilgili inanç, uygulama ve sözlü kültür ürünleri çerçevesinde ele alınarak; “gelenek”, “aktarma”, “dönüşüm” ve “kültür endüstrisi” kavramları çerçevesinde incelenmiş ve YİH seçilen Mahmut Sür’ün bu geleneğe katkısı geleneğin güncellenmesi bağlamında tartışılmıştır.

Nazar boncuğunun içinde bulunduğu geleneksel kültür alanını oluşturan nazarı, Orhan Acıpayamlı “bir folklor müessesesi” olarak tanımlamaktadır (1962: 35). Nazar boncuğunun içinde yer aldığı geleneğin unsurlarını nazarla ilgili inançlar ve uygulamalar, nazara karşı yapılan uygulamalar ve sözlü kültür unsurları oluşturur. Bu nedenle nazar ve nazarla ilgili inanç,

uygulama ve sözlü kültür ürünleri hakkında ayrıntılı bilgi vermek uygun olacaktır.

Nazarla İlgili Gelenekler Bağlamında Nazar Boncuğu

“Nazar”, Arapça kökenli bir kelime olup, Türkçede “Bakış, bakma, göz atma” anlamına sahip olmasının yanında, “Belli kimselerde bulunduğu inanılan, kıskançlık veya hayranlıkla bakıldığında insanlara, eve, mala-mülke hatta cansız nesnelere kötülük verdiğine inanılan uğursuzluk, göz” anlamına da sahiptir ve “kem göz” olarak da adlandırılır (TDK Güncel Türkçe Sözlük). Nazar; bazı insanların bakışlarındaki zararlı gücün bir kişiye, bir hayvana ya da bir nesneye; hastalık, sakatlık, hatta ölüm; nesne üzerinde sakatlanma, kırılma gibi olumsuz bir etki meydana getirmesidir (Boratav 1997: 103-104). Alan Dundes, nazar değen canlının hastalanabileceğini, nesnenin ise kırılıp patlayabileceğini belirtir. Nazar değen varlık bir inek ise sütü kesilir, bir bitki veya meyve ağacı ise aniden kurur ve ölür (1980: 93). “Nazar(ı) değmek”, “nazara gelmek” veya “göz(ü) değmek”, “göze gelmek” deyimlerinde ise bu gücün vereceği zarar ifade edilir (Aksoy 1984). Orhan Acıpayamlı, nazar değmesinin, kötü bir bakışla ilgili olduğu gibi, aşırı derecede övgü ve beğeni içeren sözlere yani dil ile de ilgili olduğunu vurgular (1962: 1-8).

Nazar değdiren bakış veya kem göz sahibi kişiyle ilgili de belirli özellikler söz konusudur. Sedat Veyis Örne, mavi gözlü, sarı saçlı, kısa boylu, saçlı, sakalı veya dişleri seyrek kişilerin veya topallık, körlük vb. gibi engelleri bulunanların da nazara neden olacağını belirtir (1966: 121-122). Ör-

nek ve Acıpayamlı, sarı saç ve mavi gözlü Türkiye’deki insanların saç ve göz rengine göre istisnai bir durum oluşturduğu için nazarla ilişkilendirildiği noktasında hemfikirdir (Acıpayamlı 1962: 16). Örnek, bedensel noksanlıkların ise “haset” nedeniyle nazarla ilişkilendirildiğini ileri sürmektedir. Kıskançlık, insanın kendisinde olmayıp başkasında olan herhangi bir şeyden rahatsızlık duymasıyken; haset ise başkasında olan şeyin yok olmasını istemek, kendi eksikliği veya yokluğu nedeniyle karşısındakinin de aynı veya daha kötü bir durumda olmasını istemektir (Kelimbetov 2011: 10, 19-20). Fakat nazarın kötü niyet veya hasetle ilgili olmadığı durumlar da söz konusudur. Bu konuda yaygın olarak bebeğe en çok annenin nazarının degeceği düşünülür. Kişinin, kendi ailesinin bireylerine veya hayvanlarına zarar verebilmesi de örnek olarak gösterilebilir (Gürkan 2006: 444).

Türkiye’de nazarla ilgili uygulamaları, uygulamanın yapıldığı zaman ve işlevine bağlı olarak “nazardan korunmak amacıyla” ve nazar değmesinden sonra “nazarın zararlarını yok etmek amacıyla yapılanlar” olmak üzere iki gruba ayırmak mümkündür. Nazar değmesini engellemek veya nazardan korunmak için yapılan en yaygın uygulamalar “nazarlık” bulundurmak ve çeşitli söz kalıplarının söylenmesidir. Nazar değdireceğini düşünen kişi tarafından söylenmesi gereken söz kalıplarının başında “41 kere maşallah, maşallah, nazar değmez inşallah” gelmektedir (Uçkun 2007b: 261; Çıplak 2004: 8). Özellikle bebek veya küçük çocukları nazardan korumak amacıyla olumsuzlama içeren “Tu sana!”, “Maymun seni!”, “Seni maskara!”, “Seni

çirkin seni!" gibi söz kalıpları da kullanılmaktadır. Bu uygulamanın esasında bebek veya çocuğa olumsuz özellikler yüklenerek nazardan korunması amaçlanmaktadır. Nazardan korunmak için alkış ve kargışlar da kullanılır. "Gözü olanın gözü çıksın", "Gözü kalanın gözü yere aksın", "Gözü kalanın gözü yere batsın" kargışları kullanılırken, özellikle kahve falı sırasında söylenen "Allah kötü gözden korusun/saklasın" şeklindeki alkış da nazardan korunmak işlevine sahiptir. Nazardan korunmak için çeşitli söz kalıplarının kullanılmasının yanında, çocukların yüzüne veya görünecek bir yerine is sürerek kara izin görünmesini sağlamak veya çok temiz ve düzgün giydirmemek de uygulanmaktadır (Uçkun 2007a: 306, 309). Binalara nazar değmemesi için bir eksiklik veya hatanın özellikle yapılması da buna benzer bir işleve sahiptir. "Nazarlık olsun" sözü de yapılan bir eksiklik veya hatanın nazara karşı kullanılan bu uygulama ile ilişkisine gönderme yapmaktadır. Nazardan korunmak için yaygın olarak yapılan bir diğer uygulama ise, nazardan koruduğuna inanılan nesnelere yani "nazarlık"lar bulundurmaktır. Nazarlıkların çok çeşidi olup, dua yazılı kağıtlar, muska, cam, taş ve çeşitli madenler ile çörek otu gibi bitkilerden veya kaplumbağa kabuğu, kürek kemiği, kurt dişi ya da bazı deniz canlılarının kabukları gibi hayvanlara ait parçalardan yapılmış olabilir (Koşay 1956: 86). Nazarlıkların çoğu göz veya el şeklindedir. Ayşe, Fatma ana eli ya da Meryem ana eli olarak bilinen bu nazarlıklarda kimi zaman göz şekli de bulunmaktadır (Boratav 1997: 121).

Nazar değdikten sonra nazarın zararlarını sağıltmak için; "nazar du-

ası veya nazarla ilgili olduğuna inanılan dualar okuma veya okutma", "kurşun dökme", "köz söndürme", "tütsüleme", "tuz çevirme" ve "bıçakla kesme" yoğun olarak yapılan uygulamalardır (Acıpayamlı 1962; Çıplak 2004). Bu uygulamalara söz kalıpları da eşlik etmektedir. Örneğin; nazar duası okunduktan sonra "dağlara taşlara gitsin" (Uçkun 2007a: 310) kurşun dökülürken "elemterefiş kem gözlere şiş", "nazarı çürüsün", "nazarı degenlerin gözü çıksın"; köz söndürme uygulaması sırasında ise "nazar ettiyse batsın", tütsüleme uygulamasında ise "hazara buzara, öküz gelmiş pazara, ...'ya nazar edenin, iki gözü bozara" şeklinde bir tekerleme söylenir (Çıplak 2004: 103-125). Üzerlik otu yakılarak yapılan uygulamalarda "Üzerlik çatlasın nazar eden patlasın" ya da "Üzerlik yüz bin eyliksin/Gitsin nazar (hastalık) gelsin sağılık.", "Üzerlik havasın bin dertlere devasın/Elemterefiş kem gözlere şiş." denilmektedir. Nazarı bıçakla kesme uygulamalarında ise "altmış yetmiş çıkmış gitmiş" sözleri söylenir (Uçkun 2007a: 311; Üçer 1997: 178).

Türkiye'de nazara karşı veya nazarın zararlarını sağıltmak için yapılan uygulamalarda su da sıklıkla kullanılmakta ve neredeyse bütün uygulamalara söz kalıpları eşlik etmektedir. Dundes, nazarın temel tesirinin kurutma olduğunu ve su-hayat ve kuraklık-ölüm arasındaki metaforik ilişkiye bağlı olarak nazara karşı yapılan uygulamalarda tükürük ve idrar da dâhil olmak üzere suyun kullanıldığını vurgular (Dundes 1980: 102-103). Nazarla ilgili uygulamalarda tükürme ve benzeri uygulamaların kullanılmasıyla ilgili olarak Acıpayamlı ve

Çıplak'ın çalışmalarında örnekler yer almaktadır (Örnek 1966; Acıpayamlı 1962; Çıplak 2004). Bu uygulamaların bazılarında “tü-tü-tü” veya “tu-tu-tu” şeklinde tekrarlanan tükürme eşlik etmektedir (Kalafat 1993: 271-286). Bu uygulamalardaki tükürmenin; birinin yüzüne tükürmek örneğindeki gibi aşağılama veya hiçe saymayı sembolleştirmesi nedeniyle yer aldığını düşünmek mümkündür (Örnek 1966: 123). Tükürmenin nazarın zararını sağaltma ile ilgili uygulamalarda kullanımının şamanizmle ilişkisine de dikkat çekmek gerekir. Çünkü tükürme şaman törenlerine eşlik eden bir unsurdur. Eliade, Yakutların şamanlığa geçiş töreninde usta şamanın, çırağa hastalıklarla ilgili bilgi verirken her vücut kısmının adını söyledikçe çırağın ağzına tükürdüğünü ve “yeraltı belalarının yollarını öğrenmek için” çırağın bu tükürüğü yutmak zorunda olduğunu bildirir (Eliade 2006: 143). Nazarla ilgili uygulamalarda söz kalıplarının kullanılması ise nazar değmesinde sözün de etkili olması ile ilişkilendirilebilir. Acıpayamlı, nazar değmesini “(bakmak x söylemek) x insan (hayvan, eşya) =>hastalık, ölüm” şeklinde formüleştirmiştir (Acıpayamlı 1962: 15). Sedat Veyis Örnek'in göz değmesine karşı kullanılan göz şekilli nazarlıkları açıklarken kullandığı “kuvvete karşı kuvvet” ilkesince nazar değmesinde etkili olan söze karşı, nazardan korunmak için yapılan uygulamalara da “söz” eşlik eder (Örnek 1966: 149).

Yukarıda bilgi verilen nazarla ilgili uygulamaların en yaygını göz ve el şeklinde nazarlık bulundurmaktır. El şeklindeki nazarlık veya koruyucu figür ve resimler Müslüman, Hristiyan

ve Yahudiler arasında yaygındır. Bu nazarlıklar Anadolu'da “Hz. Fatma'nın eli” olarak bilinmekte, madenden yapılmış nazarlıklar ve beş parmağı açık el resimleri nazardan korumak amacıyla kullanılmaktadır (Boratav 1997: 121). Aleviler arasında ise “Pençe-i âl-i âbâ” olarak bilinmektedir. Bu nazarlıklar gümüş veya seramikten olduğu gibi aynı motife halı ve kilimlerde de rastlanır (Kayabaşı Yanar 2013: 65). “Diyarbakır Yöresi Alevi Ocakları Üzerine Bir Araştırma” adlı TÜBİTAK projesi kapsamında yapılan saha araştırmalarında Fatma Ana'nın elinin sözlü kültür ortamında da kullanıldığı tespit edilmiştir. “El benim elim değil, Fatma Anamızın eli” ifadesi; bir işe başlandığı sırada, özellikle aşure yapımına başlamadan önce ve sağaltma ile ilgili bazı uygulamalarda ocaklı kadınlar tarafından kullanılır. Yapılan işi veya aşı korumak, bereketi artırmak amacıyla bu ifadenin kullanıldığı düşünülmektedir (K1, K4). Aynı proje kapsamında kaynak şahıslarla yapılan çalışmada, el şeklindeki nazarlıkların Hz. Muhammed'in “Ehl-i Beyt”i, onun soyundan gelenleri ve inananları koruduğuna inanıldığı tespit edilmiştir. Nazardan koruma amacıyla kullanılan el şeklindeki nazarlığın beş parmağı “Ehl-i Beyt”i, ortasında bulunan göz ise Hz. Muhammed'in gözünü sembolize etmektedir (K2, K3). Türkiye sahasındaki nazarlıkların en yaygın olarak tercih edileni ise göz şeklinde cam boncuktan yapılan ve mutlaka mavi rengi barındıran nazarlıklardır. Nazar boncukları müstakil bir nazarlık şeklinde olabildiği gibi, çeşitli şekillerde yapılmış nazarlıklar içinde de yer almaktadır (Öcalan 2010). Nazar boncununun da göz şeklinde ve mavi renkli

olması ile ilgili olarak “Mavi renk nazara karşı gelir” sözü kullanılmaktadır (Uçkun 2007a: 308). Nazarlıklarda mavi renk ve göz şeklinin yaygın olarak bulunması “kuvvete karşı kuvvet” ilkesince kötü güce sahip olduğu düşünülen mavi göze karşı kullanılmasıyla açıklanır (Örnek 1997: 149). Bu konudaki bir diğer görüş ise, boncuğun mavi renginin Gök Tanrı inancıyla ilişkilendirilmesidir (Üçer 1997: 165-166). Abdülkadir İnan, Divanü Lügati't-Türk'te şamanizme ait kelimeleri tespit ettiği çalışmasında “abakı”, “kösgük” ve “monçuk” kelimelerinin nazar ve nazar boncuğu ile ilişkili olduğunu bildirir. İnan, eski tuğlardaki boncukların nazarlık olarak kullanıldığını ve “abakı” ve “kösgük”ün ise göz değmesinden korumak amacıyla üzüm bağları ve bostanlara asılan nazarlıklar olduğunu belirtir (İnan 1971: 317-318). Bu nazarlıkların şekliyle ilgili bilgi olmamakla birlikte, nazar inancı ve nazar boncuğunun şamanizmle ilişkisini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Ustadan Çırağa Aktarılan Geleneksel Nazar Boncuğu Üretiminde Dönüşüm

Kökleri şamanizme uzanan inanç ve uygulamaların sembolik ifadesi olan nazar boncuğu, nazarla ilgili inanç ve uygulamaların bir parçası olarak günümüzde somut olmayan kültürel mirasın bir unsuru olarak yaşamaktadır. Bu bakımdan nazar konusunda özelleşmiş bir nesne olan nazar boncuğunun materyal yönü, şekli, yapısı ve üretim teknikleri ile gelenek, aktarma ve dönüşüm konularına yer vermek yerinde olacaktır.

Nazarla ilgili geleneklerin merkezinde bulunan nazar boncuğu üretim

yöntemi bakımından ustadan çırağa aktarılan bir geleneğe sahiptir. Nazar boncuğu, yaklaşık 1000 derece ısı veren fırında ustanın, cama şekil vermesiyle üretilir. Cam fırını, cam ustası ve cam “İşte bu üçlünün arasında, yazılı, kayıtlı olmayan ve neredeyse bir ‘destan gibi, kuşaktan kuşağa aktarılan’ bilgiler, bu ilgi çekici işin ‘püf noktası’ olarak süregelmektedir” (Küçükerman 2010: 10).

Nazar boncuğu, hammaddesi ve üretim teknikleri bakımından cam sanatının geleneksel bir çeşididir. Cam boncuk üretimi, tarih öncesine uzanan bir geçmişe sahiptir ve hemen hemen dünyanın her yerinde cam boncuk üretimi ve kullanımının örneklerine rastlanır. Bugün İzmir’de Görece ve Nazarköy’de devam etmekte olan nazar boncuğu üretimi ise, hammaddesi, yapım tekniği ve ortasında yer alan deliğe bağlı olarak Doğu Akdeniz camcılık geleneğine bağlıdır (Küçükerman 2010: 42-20).

Eski adı Kurudere olan Nazarköy’deki boncuk ustaları bu geleneği Arap Selim lakaplı ustadan öğrenmişler ve daha sonra yetiştirdikleri çiraklarla geleneği aktarmaya devam etmişlerdir (Kahraman 1999: 517). Nazar boncuğu yapımından dolayı Nazarköy adı verilen köyde bugün beş boncuk ocağı bulunmaktadır.

Bu ocaklardan biri de 2012 yılında “Yaşayan İnsan Hazinesi (YİH)” seçilen Mahmut Sür’e ait “Kıvırcık Boncuk Ocağı”dır. YİH seçilen ustaların belirlenmesinde; ustanın en az on yıldır ustalığını icra ediyor olması, usta-çirak ilişkisi içinde yetişmiş olması, konusunda üstün olması ve ender bir bilgiye sahip olduğu gibi kendisini geliştirme yeteneğine de sahip olması

ve yetiştirdiği çıraklar aracılığıyla yeteneği ve bilgisini aktarabilmesi öncelikli olarak belirleyici unsurlardır (Yaşayan İnsan Hazine 2013: 130). Bu belirleyici unsurlara göre YİH seçilen Mahmut Sür, çocukluk yıllarında nazar boncuğu ocağında çalışmaya başlamış, nazar boncuğu yapımına yıllarını vermiş, çıraklar yetiştirmiş ve nazar boncuğunun yapımından, sunumuna kadar bu geleneği güncelleyebilmiştir.

Mahmut Sür'ün boncuk ocağında yaptığımız derleme çalışması sırasında kendisinin verdiği bilgiye göre; 1975 yılında 13 yaşında iken ustası Necati Şahin'in yanında çıraklığa başlamıştır. Bundan yaklaşık beş yıl sonra, "minik karagöz" adı verilen nazar boncuğunu yapmayı öğrendiğinde kalfa olmuştur. Mahmut Sür, nazar boncuğu yapımında çıraklıktan ustalığa geçiş sürecinde en küçük boydaki nazar boncuğu üretimi kadar "şiş" adı verilen çelik çubuğu çekiç izi bırakmayacak şekilde dövmenin de önemli bir aşama olduğunu ve kendisinin de bunu öğrendiğinde ustalastığını vurgular. 1984 yılına kadar köyündeki boncuk ocaklarında çalışan Sür, bundan sonraki on beş yıl bir cam fabrikasında çalışmıştır. 2002 yılında köyünde kendine ait bir boncuk ocağı açan Mahmut Sür, bu dönemde boncuk ocağının en önemli bölümü olan "fırın"ı yapmayı öğrenmiştir. "Ocak" ya da "fırın" adı verilen ve her yıl yeniden inşa edilmesi gereken bu bölümde kızılçam odunu yakılır ve 800-1000 derecelik ısıda cam eritilir. Nazar boncuğu üretiminin bir parçası olan ocağın yapısı ve kullanım şekli de geleneksel olarak aktarılır ve bu şekliyle ocak teknik olarak en verimli ısı iletim sistemini oluşturur (Küçükerman 2010: 62). Böylesi

bir sistem ise bu işin ehli olan ocakçı ustalar tarafından yapılır. Örneğin Nazarköy'de 2000'li yıllara kadar ocak ustalığını Abdullah Işılak yapmıştır (Kahraman 1999:518-519). Abdullah Usta'dan ocak yapımını öğrenen Mahmut Sür 2002 yılından itibaren kendi ocağını da yapabilen bir nazar boncuğu ustasıdır.

Mahmut Sür halen aynı ocağı işletmekte ve birlikte çalıştığı kalfa ve çıraklarına geleneksel nazar boncuğu üretim tekniklerini aktarmaktadır. Bugüne kadar onun ocağında pek çok kalfa çalışmış ve pek çok çırak yetiştirmiştir. Bugün ocağında yetişen çırak ise, Mahmut Sür'ün ustası Necati Şahin'in torunu Mustafa Şahin'dir. Mahmut Sür, bu çırakının ustasının emaneti olduğunu ve ustasına olan borcunu belki bu şekilde ödeyebileceğini söylemektedir. Mahmut Sür, ocağında geleneksel bilgiye dayalı boncuk üretimini çıraklarına aktarırken, kendi geliştirdiği teknikleri de aktarmaktadır. Çalıştığı cam fabrikasında öğrendiği teknikleri nazar boncuğu üretimiyle birleştiren Mahmut Sür kendisinin "buzlama cam" dediği nazar boncuklarını üretmektedir. "Eskitme boncuk tekniği" olarak da adlandırılan bu tekniği nazar boncuğuna uygulayan Mahmut Sür, bugün çok yaygın olan balık şeklinde nazar boncuklarını ve daha önce bilinmeyen 12 farklı rengi üretmektedir (Sür 2013: 213). Bir geleneği yaşatmak için "Gelenekğin güncellenmesi" gerekir. Bu noktada geleneğin değişmesinden bahsetmek ve güncellenmenin bozulma olarak ele alınamayacağını vurgulamak gerekir. Mahmut Sür'ün geleneksel nazar boncuğu üretimine teknik, şekil ve renk noktasında getirdiği yenilikler,

geleneksel üretimin güncel ihtiyaçlara cevap verecek şekilde dönüşmesini ve dolayısıyla zenginleşmesini sağlamıştır. Nazar boncuğuyla ilgili gelenek nazarla birlikte algılanır ve kendine ait şekli, rengi ve yapısıyla bir nesne olarak nazar boncuğu bu geleneğin sembolüdür. Nazar boncuğunun üretiminde ise ustadan çırağa aktarılan bir gelenek vardır ve bu iki gelenek nazar boncuğuyla ilgili geleneği oluşturur. Mahmut Sür'ün yaptığı değişiklikler örneğinde olduğu gibi, geleneğe bağlı olan nesnenin şekli değiştiğinde kullanımı, rengi değiştiğinde biçimi değişmez. Böylece birey tarafından yapılan değişime gelenek de izin verir. Eğer bu değişim olumluysa toplum tarafından kabul edilir ve kullanılmaya devam eder. Mahmut Sür nazar boncuğu üretiminde yaptığı yenilikleri, geleneksel yöntemlerle uygulanmakta ve yine geleneğin bir parçası olarak aktarılmaktadır. Renklerde değişiklik yaptığında geleneksel biçimi koruyarak, biçimde değişiklik yaptığında renk ve işlevi koruyarak geleneksel yapıyı sürdürmektedir. Bu nedenle Mahmut Sür, yaptığı yeniliklerle geleneksel nazar boncuğu üretimini teknik, şekil ve renk bakımından güncellemiştir (Ekici 2008: 33-38).

Mahmut Sür'ün geleneğe kattığı yeniliklerle nazar boncuğunun kullanım alanında genişleme olmuştur. Nazar boncuğu, nazarla ilgili inanç ve uygulamaların bir parçası olarak çeşitli şekilleriyle belirli bir kullanım alanına ve alıcı kitlesine sahiptir. Nazarla ilgili olarak oluşan bu kültür endüstrisi, 2005 yılından itibaren nazar boncuğunun takı sektöründe kullanılmasıyla birlikte daha geniş bir kitleyle buluşmuştur. Bu dönemde İzmir-

Kemeraltı'nda takı tasarımı ile ilgili malzemeler satan toptancı dükkânlar Mahmut Sür'ün ocağında imal edilen nazar boncuğu ve çeşitli cam boncukları almaya başlamıştır. Oluşan büyük talebin etkisiyle Nazarköy'deki boncuk ocağı sayısı o yıllarda on ikiye kadar yükselmiştir. Aynı yıllarda Çin'den ithal edilen ucuz boncuklar nedeniyle cam boncuk ve nazar boncuğuna talep azalmış ve dolayısıyla da boncuk ocaklarının büyük bir kısmı kapanmıştır. Bu dönemde söz konusu arz-talep dengesinin merkezinde bulunan Mahmut Sür'ün ocağı; kalite, çeşit ve geleneksel üretim tekniklerinden ödün vermediği için alıcı kitlesini sabit tutmayı başarmıştır. Mahmut Sür'ün nazar boncuğunun geleneksel üretim teknikleri, şekli ve rengine getirdiği değişikliklerle bu geleneğe katkısının "yenilik" ve "yaratıcılık" noktasında olduğunu söylemek mümkündür. Nebi Özdemir, yaratıcılığın; kültürü, bilimi, teknolojiyi ve ekonomiyi bir araya getiren temel kavram olduğunu belirtmektedir (2009: 78). Nazar boncuğunun takı sektörüne kazandırılacak şekilde güncellenmesiyle nazar boncuğu hem ekonomik getiri sağlayacak geniş bir zemin bulmuş, hem de geleneğin aktarılmasında geniş bir kitleyle sahip olmuştur.

Renk, şekil ve yapısıyla nazarla ilgili geleneklerin özelleştiği bir nesne olan nazar boncuğu takı üretiminin bir parçası olduktan sonra da kültürel bir sembol olarak varlığını sürdürmüş ve daha geniş bir kitle tarafından kullanılır olmuştur. Bugün İzmir'in kent sembollerinden olan nazar boncuğu aynı zamanda uluslararası alanda Türkiye'nin de sembollerindedir. Bu kültürel arka planıyla önemli bir üre-

tim ve satış alanına sahiptir. Mahmut Sür'ün ürettiği nazar boncukları da bu kültürel endüstride hem yurt içi hem de yurt dışında kendine önemli bir yer edinmiştir. Onun imal ettiği nazar boncukları Amerika, Brezilya ve Yunanistan'da model olarak kullanılmakta ve Japonya'da "Türk Mavisi" adıyla tanınmaktadır (Sür 2013: 213).

Mahmut Sür'ün nazar boncuğunun geleneksel üretim teknikleri, şekli ve rengine getirdiği yenilikler yanında sunumuyla da ilgili özel uygulamaları vardır. Mahmut Sür, 2002 yılında açtığı ocağını Prof. Dr. Metin Ekici'yle yaptığı görüşmeler neticesinde nazar boncuğunun üretim ve sunum mekânı haline getirmiştir. Onun ocağına gelenler sadece nazar boncuğu satın almaz, ocağın bulunduğu bahçeden kiraz toplayarak, geleneksel şekilde düzenlenmiş bir köy avlusunda çayını içer ve çalınan saz eşliğinde yöreye ait türküleri dinler. Boncuk ocağında süren geleneksel boncuk yapımını izler ve hatta bu sürece dâhil olup kendi boncuğunu yapmayı deneyimler. Bu şekilde nazar boncuğu, Mahmut Sür'ün ocağında bir nesne olmaktan çıkar ve adeta bir sihre benzeyen üretimi ve yörenin gelenekleriyle bütünleşir. Burada yapılan sunuma bağlı yenilikleri bir satış tekniği olarak algılamak doğru değildir. Bu noktada geleneğin yaşandığı ve yaşatıldığı bir ortam oluşturulmasını vurgulamak gerekir (Ölçer Özünel 2001: 260). Somut olmayan kültürel mirasın korunmasında mekânların özel ve önemli yerine vurgu yapan ve geleneğin yaşatılmasında ustalara ve mekanlara önem verilmesine dikkat çeken Öcal Oğuz'un belirttiği şekilde ifade edildiğinde Mahmut Sür'ün ocağı, boncuk üretilen bir ocak

olmasının yanında kültürün aktarıldığı bir mekân hâline gelmiştir (2007: 30-32). Somut olmayan kültürel mirasın bir ürünü olarak nazar boncuğunun bütün aşamalarının deneyimlendiği bu ocaktaki sunum, Nazarköy tarafından benimsenmiş ve bugün Nazarköy bu geleneğin yaşadığı bir alan olarak kültür turizmindeki yerini almıştır.

Mahmut Sür'ün boncuk ocağında yaptığı sunama bağlı yenilikler bu geleneğin sürdürülebilirliği ve yaşaması noktasında önemli bir örnektir. Mahmut Sür, Nazarköy'ün tamamına yayılan bu değişikliğe bağlı olarak artan satışlarını da göz önüne alarak; yaptığı işe, sanatına ve aktardığı geleneğe ilgi ve saygının arttığını belirtmektedir.

Nazar boncuğu üretimine ve bu geleneğin aktarılmasına bir anlamda ömrünü adanmış olan Mahmut Sür, geleneksel üretim teknikleri ve sunumunda yaptığı güncellemelere de bağlı olarak 2012 yılında Yaşayan İnsan Hazinesi seçilmiştir. Somut olmayan kültürel mirası yaşatarak korumada ve özellikle geleneğin yaşatılması ve genç kuşaklara aktarılması noktasında "ustalar"ın işlevini vurgulamak ve ustaları desteklemeyi amaçlayan "Yaşayan İnsan Hazinesi Programı" çerçevesinde seçilen ustaların tanıtılması için büyük bir tören düzenlenir. Ödül törenine bağlı olarak ustaların basın yayın organları ve sosyal medyadaki etkilerinde, göreceli olarak bir artış tespit edilmiştir (Kasapoğlu Akyol 2013: 87). Mahmut Sür de YİH seçildikten sonra hakkında yazılı ve görsel basında pek çok haber yapılmıştır. Özellikle Ege Bölgesinde yayın yapan televizyon kanallarında yapılan

programlar sonrasında ilginin arttığı ve bu programlarda onun adını duyup gelen müşteri kitlesine sahip olduğunu vurgulamaktadır. Bu noktada YİH Programının Mahmut Sür örneğinde amaçlarına ulaştığını söylemek mümkündür.

Sonuç

Nazar boncuğu nazardan koruma işlevi nedeniyle kullanılan geleneksel bağlama sahip bir nesnedir, takı sektöründe süs aracı olarak kullanılmaktadır, Türkiye'nin sembollerinden biridir ve usta-çırak ilişkisiyle aktarılan bir üretim sürecinin aşırıları aşmış bugüne ulaşan örneğidir. Kısaca ifade etmek gerekirse nazar boncuğu pek çok kültürel alanın sembolleştiği bir somut olmayan kültürel miras unsurudur. Nazar boncuğunun nazarla ilgili inanç, uygulama ve sözlü kültür unsurlarına bağlı olarak edindiği nazardan koruma işlevi, ait olduğu geleneksel alanın en önemli ve önde gelen kısmını oluşturmaktadır. Hâlbuki nazar boncuğu ustası bu nesnenin yapımında üretim süreciyle ilgili geleneği çırağına aktararak bir başka geleneği de yaşatmaktadır. Bu ustalardan Mahmut Sür hem geleneği yaşatma hem de dönüştürme noktasında önemli bir örnektir. Mahmut Sür'ün ürettiği nazar boncukları; bu geleneğe renk, şekil ve üretim tekniği bakımından zenginlik katmış ve nazar boncuğunun geniş kitleler tarafından farklı işlevler yüklenerek talep edilmesini sağlamıştır. Yine Mahmut Sür'ün boncuk ocağında yaptığı sunuma yönelik yenilikler ve bu yeniliklerin Nazarköy tarafından benimsenmesiyle kültür turizminde kendine ait özel bir yere kavuşmuştur.

İnanma, gelenek, dönüşüm, endüstri ve usta kavramlarının iç içeli-

ği ve bunların bütüncül bir yapı olan kültürü oluşturması açısından bakıldığında kültürün en alt katmanında ve en üst katmanında usta kavramının bulunduğu görülür. İnanmayı nesneyle, nesneyi gelenekle buluşturan, geleneği kültür endüstrisi alanından gelen taleple dönüştüren ustanın bizzat kendisidir. Mahmut Sür içinde yetiştiği bir geleneği, hem aktaran hem de kendi kültürel bağlamından gelen talepler doğrultusunda olumlu bir şekilde değiştirip dönüştüren ustadır. Nazar boncuğu da tıpkı kendi varlığında mevcut olan bu evrensel döngüye uyum sağlayan bir inanç unsuru ve ustanın elinde estetize olmuş kültürel bir mirastır.

KAYNAK KİŞİ LİSTESİ

- K1: Zeliha Akin. Doğum yeri ve tarihi: Diyarbakır-Bismil, 1942.
 K2: Mehdi Kaygusuz. İmam Zeynel Abidin Ocağı Dedesi. Doğum yeri ve tarihi: Diyarbakır-Bismil-Ulutürk Köyü, 1961.
 K3: Musa Kargın. Dede Garkın Ocağı Dedesi. Doğum yeri ve tarihi: Diyarbakır-Büyükkadı Köyü, 1966.
 K4: Sultan Kargın. Dede Garkın Ocağı Ana-bacı. Doğum yeri ve tarihi: Diyarbakır-Büyükkadı Köyü, 1927.
 K5: Mahmut Sür. Nazar boncuğu ustası. Doğum yeri ve tarihi: İzmir-Kemalpaşa, 1962. 15.05.2011 ve 04.01.2014 tarihinde Kemalpaşa-Nazarköy'de yapılan derleme çalışması kullanılmıştır.

KAYNAKLAR

- Acıpayamlı, Orhan. "Anadolu'da Nazarla İlgili âdet ve İnanmalar". Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi 1-2, (1962):1-40.
 Aksoy, Ömer Asım. *Deyimler Sözlüğü*. C. II, Ankara: TDK, 1984.
 Boratav, Pertev Naili. *100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: Gerçek Yay. 1997.
 Çıplak, Nilgün. "Halk Kültüründe Nazar ve Nazarlık İnanç ve Bunlara Bağlı Uygulamalar". *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 15, (2004):103-125.
 Dundes, Alan. "Wet and Dry, the Evil Eye: An Essay in Indo-European and Semitic Worldview." *Interpreting Folklore*. Bloomington: Indiana Univ. Press, 1980: 93-133; *The Evil*

- Eye A Casebook*. Ed. A. Dundes. New York: Garland Publishing, (1981): 257-312 (<http://iscite.pt/~fgvs/Dundes%20Wet.pdf>).
- Ekici, Metin. "Geleneksel Kültürü Güncellemek Üzerine Bir Değerlendirme." *Millî Folklor* 80, (Kış 2008): 33-38.
- Eliade, Mircea. *Şamanizm*. Çev. İ. Birkan. İstanbul: İmge, 2006.
- Gürkan, Sime Leyla. "Nazar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 32. Ankara: TDV Yayınları, 2006:443-44. <http://aregem.kulturturizm.gov.tr/TR,12929/yasayan-insan-hazinelere-ulusal-envanteri.html> Erişim tarihi: [14Aralık 2013].
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.52d53aa76384f7.69686660 "Nazar." *Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim tarihi: [14.Aralık.2013].
- http://www.unesco.org.tr/dokumanlar/somut_olmayan_km/UNESCOYIH.pdf Erişim tarihi: [14.Aralık.2013].
- İnan, Abdülkadir. "Divanü Lûgat-İt-Türk'te Şamanizme Ait Kelimeler". *Makaleler ve İncelemeler*. C. 2, Ankara: TTK (1991):317-321.
- Kahraman, Oğuz. "Kemalpaşa'da (İzmir) Göz Boncukluğu". *Kemalpaşa Kültür ve Çevre Sempozyumu* (3-5 Haziran 1999). İzmir: Meta Basım, 1999:517-524.
- Kalafat, Yaşar. "Gök Tanrı İnancından Günümüze Kadar Efsunlama "Tu-tu-tu" lama Uygulamaları." *II. Uluslararası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Adana (20 -24 Kasım 1991) Adana (1993): 271-286 http://turkoloji.cu.edu.tr/CUKUROVA/sempozyum/semp_2/kalafat.pdf Erişim tarihi: [14.Aralık.2013].
- Kasapoğlu Akyol, Pınar. "Türkiye'nin Yaşayan İnsan Hazineleri Programı". *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Geleceği Türkiye Deneyimi*. Ed. Ö. Oğuz, E. Ölçer Özünel, S. Gürçayır Teke. Ankara: UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, Grafiker Yay. (2013): 83-89.
- Kayabaşı, Nuran, Ayşem Yanar. "Türk El Sanatlarında Kullanılan Nazar Motifleri ve Alevilerde Nazar İnancı". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 65, (2013): 169-184.
- Kazan, Şevki. "Klasik Türk Şiirinde Nazar Göz Değmesi". *Millî Folklor* 68, (Kış 2005): 168-179.
- Kelimbetov, Nemat. *Hasetlik*. Akt. Abduvahap Kara, İstanbul: Artus Basım, 2011.
- Koşay, Hamit Zübeyr. "Etnoğrafya Müzesindeki Nazarlık, Muska ve Hamailer". *Türk Etnoğrafya Dergisi*, 1, (1956): 86-90. http://www.envanter.gov.tr/files/belge/TED1_0006.pdf Erişim tarihi: [14.Aralık.2013].
- Küçükerman, Önder. "Anadolu Mirasında 3000 Yıllık Tasarım, Sanayi ve Ustalık Öyküsü Göz Boncuğu". *Nazar Boncuğu*. Ed. D. Çevik, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları, 2010.
- "Mahmut Sür-Nazar Boncuğu Ustası". *Gelenekten Geleceğe Türkiye'de Somut Olmayan Kültürel Miras*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, (2013): 213-214.
- Oğuz, M. Öcal. "Folklor ve Kültürel Mekân". *Millî Folklor* 76. (Kış 2007): 30-32.
- Oğuz, M. Öcal. "UNESCO ve Geleneğin Ustaları". *Millî Folklor* 77, (Bahar 2008): 5-10.
- Oğuz, M. Öcal. *Somut Olmayan Kültürel Miras Nedir?* Ankara: Geleneksel Yay., 2009.
- Öcalan, Fatma Zeynep. *Günümüzde Nazarlık: Formları, Kullanım Alanları ve İşlevler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2010.
- Ölçer Özünel, Evrim. "Kültür Turizminde 'Yöresel' ve 'Otantik' Olanı Sorgulamak ve Tüketilmiş Mekânları Yeniden Üretmek Üzerine". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*: 6/4, (Sonbahar 2011):255-262.
- Örnek, Sedat Veyis. *100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 2000.
- Örnek, Sedat Veyis. *Sivas ve Çevresinde hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1966.
- Özdemir, Nebi. "Kültür Ekonomisi ve Endüstrileri ile Kültürel Miras Yönetimi İlişkisi". *Millî Folklor* 84, (Kış 2009):73-86.
- "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi". Çev. Ö. Oğuz, Y. Özay, P. Taccar. *Millî Folklor* 65, (Bahar 2005):163-171.
- Uçkun, Rabia. "Afyonkarahisar'da Nazarla İlgili İnançlar". *VII. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu* (18-20 Nisan 2005). Ankara: Afyon Belediyesi Yayınları, (2007a):303-314.
- Uçkun, Rabia. "Balkan Türklerinde Nazar ile İlgili İnanç ve Pratikler". *14. KIBATEK Edebiyat Sempozyumu* 86-10 Ekim 2007). Chişinau: TİKA. (2007b): 257-266.
- Üçer, Müjgan. "Sivas Yöresinde Nazarlıklar ve Nazarla İlgili İnançlar". *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*. Ankara: (1997): 164-179.
- "Yaşayan İnsan Hazineleri Türkiye Ulusal Envanteri". *Gelenekten Geleceğe Türkiye'de Somut Olmayan Kültürel Miras*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, (2013): 129-130.